

Det danske negerproblem og 'normaliseringens periode'

Af Birgit Kirkebæk

Den polsk jødiske sociolog Zygmunt Bauman modtog i 1989 Amalfiprisen. I den anledning holdt han et foredrag, han kaldte "Social manipulation med moralen". Foredraget findes aftrykt i den danske udgave af Baumans bog "Modernitet og Holocaust"¹⁾. Al social organisation består i at neutralisere den moralske adfærds splittende og deregulerende indflydelse, sagde Bauman, og det sker gennem tre komplementære mekanismer, som for det første udgøres af det kommando- og arbejdshierarki, som adskiller aktøren fra aktionens genstand, for det andet i en udviskning af denne "genstands" menneskelige ansigt og for det tredje i en opløsning af det udskilte og umenneskeliggjorte objekt i en række delaspekter²⁾.

Det er ikke uden grund, at jeg indleder denne artikel om "normaliseringens periode" i dansk åndssvageforsorg med at citere Zygmunt Baumans foredrag. Det brud, der skete i 1950erne og -60erne indenfor dansk åndssvageforsorg i forhold til eugenikkens tankesæt, kan ses som et forsøg på at fastholde, at også åndssvage er "almindelige" mennesker og som et forsøg på at se den åndssvages handlinger som begrundet frem for determineret. Niels Erik Bank-Mikkelsen, der blev chef for Statens Åndssvageforsorg fra 1959, forsøgte gennem sin måde at forvalte denne position på at gøre afstanden mellem sig selv som administrativt ledende "aktør" og de åndssvage, som var denne aktørs genstandsområde, mindre.

Normaliseringens periode³⁾

I 1940erne og -50erne opstod der i Danmark en folkelig modstand mod hidtidig praksis indenfor børne- og åndssvageforsorgen. Kritikken gik på, at unge fra børnehjem automatisk blev overflyttet til åndssvageforsorg, at mange åndssvage blev tilbageholdt på anstalt mod deres vilje, og at de skulle arbejde uden løn, selvom de ville være i stand til at tjene en almindelig løn, hvis de blev udskrevet fra anstalten. De åndssvages kost, beklædning og behandling blev kritiseret, og der blev sat spørgsmålstegn ved korrektheden af den lægelige diagnosticering. Modstanden var folkelig og ikke-videnskabelig. Den var specielt rettet mod den udbredte brug af administrativ frihedsberøvelse i forhold til åndssvage, som åndssvage-loven af 1934 lagde op til og i den forbindelse også mod det, der blev opfattet som en for "automatisk" sterilisationspraksis. Modstanden kom fra forældresammenslutninger, fra privatpersoner, fra journalister og andre skribenter, og den rakte politisk set fra det yderste venstre til det yderste højre. Selvom der blev nedsat en kommission i 1941, som stort set resolverede, at kritikken var uberettiget, ville den ikke forstumme.

Forældreforeningen "Kellers Minde" var meget aktiv med hensyn til politisk lobbyarbejde. Den afholdt sit første landsmøde med påfølgende stiftende generalforsamling søndag den 20. januar 1952 i Odd-Fellow Palæet i København. Mange forældre

var mødt op og også enkelte ansatte deltog. Den nyudnævnte professor i psykiatri ved Københavns Universitet, Villars Lunn, skulle holde hovedtalen. Han fik forfald, men hans foredrag blev læst op. Essensen i det var, at han gerne støttede en forening af *positive* forældre, hvis anliggende var at støtte op om lægernes og pædagogernes arbejde blandt andet med krav til de bevilgende myndigheder. Villars Lunn medgav forældreforeningen, at åndssvageforsorgen i Danmark "*vitterlig*" var sakket agterud på en række områder.

Allerede i løbet af det første halve år havde foreningen så stor succes og opbakning, at 2000 meldte sig som medlemmer.

Foreningens kamp udadtil var i første række rettet mod det, der i den ledende artikel i det første nummer af bladet "Kellers Minde" blev kaldt "*de ånds-stærkes syn på de ånds-svage*". Dette syn blev i lederen betegnet som middelalderligt – helt ude af trit med holdningen i "*vore nabolande*", hvor opfattelsen af åndssvaghed var, at det var en sygdom, der skulle behandles frem for et tabu, der skulle ignoreres og fornægtes.

Selv om formanden, fru Tuxen fra Ålborg, i sin tale på landsmødet⁴⁾ understregede ønsket om et positivt samarbejde med lægerne, anstaltslederne og myndighederne, og selv om hun samtidig bedyrede, at Landsforeningen lagde afstand til kværunterteri, er kritikken mærkbar i de dele af hendes indlæg, som blev refereret i bladet. "*Vi går stærkt imod en ren psykiatrisk ledet forsorg*", sagde hun. "*Vi ønsker ikke åndssvageanstalterne som kopier af sindssygehospitalerne, husk på at den evnesvage måske for livet skal opholde sig på en anstalt, derfor må de have et hjem. Et hospital er ikke et hjem, det er et koldt og rent sted, hvor man opholder sig kortest mulig tid, der er ingen hygge*". Hun betonedede, at forældrene teoretisk set havde klageret, men at den i praksis var ikke eksisterende: "*Klager bliver sendt til udtalelse hos den pågældende anstaltsleder og derefter afvist, besvares pænt og høfligt, men afvist. Mig bekendt har en klage aldrig været forelagt en uhildet ankeinstans*". Fru Tuxen fremsatte ønsket om flere små hjem og et ønske om, at børnene på de store anstalter ikke fremover skulle flyttes så meget rundt, som tilfældet aktuelt var: "*Rent galt bliver det, når de flyttes fra den ene anstalt til den anden i en anden by uden forældrenes viden*", sagde hun⁵⁾.

Foreningen arbejdede for, at der blev nedsat en kommission, som skulle udarbejde forslag til, hvordan forholdene for åndssvage i Danmark kunne forbedres – både med hensyn til materielle vilkår og med hensyn til undervisning, oplæring, behandling og arbejde. Denne kommission blev nedsat i 1954. Foreningen arbejdede tillige for, at pladsmanglen indenfor forsorgen skulle afhjælpes. Foreningen arbejdede ikke imod lægerne, men plæderede for, at pædagogiske indfaldsvinkler skulle have mere plads. Det opfattede nogle af de gamle overlæger som utidig indblanding i deres virksomhed og slet ikke som værende i den positive ånd, Villars Lunn havde forudskikkert.

Der var allerede inden landsforeningens stiftelse oprettet en "foreløbig" landsforening i 1951. Den fik nu via generalforsamlingen egne love og bestemmelser. Allerede inden mødet den 20-1-1952 havde fru Tuxen forsøgt at få forældrene repræsenteret i det åndssvagenævn, som drøftede sager af betydning for både den østlige (Østifternes Aandssvageanstalt) og den vestlige (De Kellerske Anstalter og andre jyske anstalter) åndssvageforsorg. Dette initiativ var ikke velkomment. Både amtmand Wamberg og overlæge Wildenskov fra De Kellerske Anstalter søgte at tale fru Tuxen fra at "*tage for hårdt fat med spørgsmålet om forældreforeninger og åndssvageforsorgen, navnlig med spørgsmålet om krav om sæde i bestyrelserne*", før hun vidste, om landsforeningen overhovedet blev til noget. Men da foreningen først var dannet, fik Esther Tuxen og et andet medlem af landsforeningen, redaktør Anker Kirkeby, sæde i nævnet. Det skete i maj måned 1952. Inden hvert nævnsmøde holdt nævnet formøde, hvor forældrene var forment adgang.

"I 1940'erne og -50'erne opstod der i Danmark en folkelig modstand mod hidtidig praksis indenfor børne- og åndssvageforsorg."

Mange af disse formøder handlede om, hvordan man skulle takle det problem, som forældrenes deltagelse og ageren rundt om på anstalterne udgjorde. Oplevelsen på flere af de store anstalter var, at forældrene blandede sig i sager, som ikke vedkom dem, og at personalet følte deres arbejde kritiseret.

Det var politikerne med arbejds- og socialminister Poul Sørensen i front, som gennemtrumfede forældrerepræsentation i åndssvagenævnet. Baggrunden var som omtalt, at åndssvageforsorgen op gennem 1940'erne og -50'erne var blevet ramt af en tiltagende offentlig kritik, som dels var rettet mod de dårlige materielle vilkår på anstalterne, dels mod den administrative frihedsberøvelse (det at åndssvage via åndssvagebogen af 1934 kunne indsættes under åndssvageforsorg mod deres vilje) og sterilisationspraksis. Efter fremsættelse af Verdenserklæringen om Menneskerettigheder 1948 fik Danmark problemer med retspraksis overfor de personer, der blandt andre ifølge åndssvagebogen af 1934 blev indlagt på anstalt uden at ønske det. De retlige garantier for prøvelse af de enkelte sager manglede, hvorfor grundloven måtte ændres på visse punkter i 1953 og åndssvagebogen i 1954.

Fru Tuxen var absolut ikke velkommen i åndssvagenævnet. Især irriterede hun overlæge Schwalbe-Hansen, som i et brev til nævnet 30-12-1953 bad sig fritaget for hvervet som nævnsmedlem – blandt andet fordi fru Tuxens efter hans mening "usaglige" adfærd truede med at få hans blødende mavesår til at springe op. Han skrev om dette: *"Især har fru Tuxens ganske fejlagtige anskuelser og meningsløst subjektive kritik stillet store krav til min selvbeherskelse. Jeg tror ikke, man har kunnet mærke noget på mig, idet jeg – så nogenlunde da – kan beherske de funktioner, der står under viljens herredømme. Men desværre er der jo visse indre funktioner som f.eks. mave og tarm, som ikke er underkastet viljens kontrol"*.

Grunden til Schwalbe-Hansens reaktion var det, han som udtrykt i ovennævnte citat opfattede som usaglig kritik af egen og andre overlægers virksomhed. Kritikken måtte ifølge hans opfattelse være usaglig, fordi den kom fra usagkyndige. På samme måde opfattede han den offentlige kritik af åndssvageforsorgen

som usaglig og uvidenskabelig. Det var ikke mærkeligt, at han havde dette synspunkt. Han og andre overlæger indenfor forsorgen havde jo netop i 1920'erne og -30'erne gennem eugenikkens teorier befæstet deres position som samfundets saglige eksperter på åndssvaghed, dens manifestationer, arvelighed og prognose. Nu blev den hidtidige videnskabelige sandhed om de åndssvages væsen og reproduktive fare for nationen undsagt af blødsødne forældre og romantiske sjæle, som talte om ligeværdighed og rettighed.

Forældreforeningen, ministerielle embedsmænd og politikere indgik op gennem 1950'erne en alliance mod den hidtidige overlægeledelse på anstalterne. I kommissionsarbejdet 1954-1959 udmanøvreredes de tidligere magthavere på området. Selvom visse passager fra åndssvage-loven af 1934 videreførtes i åndssvage-loven af 1959, specielt hvad angik sterilisation af åndssvage, var indholdet væsentligt ændret. Forsorgen blev individualiseret, tvangsmomenterne nedtonet og ledelsen af de enkelte forsorgscentre firdelt. Fremover skulle overlægen dele ansvaret og magten med en undervisningsleder, en socialleder og en økonomisk inspektør. Denne firdelte ledelse fik øgenavnet "Den firpattede ko", og der udviklede sig hurtigt kampsituationer på den enkelte anstalt m.h.t. ledelsesansvar og kompetence. Specielt blev banen kridtet op af henholdsvis undervisningsledere og overlæger. Overlæger udskrev patienter af skolen, uden at give undervisningslederen besked, mens undervisningslederen af pædagogiske grunde modsatte sig visse former for lægelig behandling. Eksempelvis klagede undervisningsleder Børge Nielsen fra Andersvænge til bestyrelsen over, at en ung pige, der netop var kommet tilbage til anstalten efter ophold på en husholdningsskole, blev placeret på lukket afdeling. Overlægen begrundede sin disposition med, at pigen havde været "hysterisk" ved ankkomsten. Overlægerne fastholdt generelt deres ret til at diagnosticere både lidelse og aktuel tilstand, og de blev bakket op af den lægelige repræsentant i bestyrelsen Carl Clemmesen, som blandt andet var medvirkende til, at sagen om den uafklarede kompetencefordeling blev indbragt for lægeforeningen. Bestyrelsen måtte udarbejde et kompetencecirkulære, som på mange måder var til fordel for lægerne. De blev chefer for alle afdelinger på centralinstitutionerne, for de lægelige behandlingsafdelinger (klinikker, fysioterapi, ergoterapi), for behandlingshjem hvor

det primære behandlingsbehov var psykiatrisk og for optagelse og første visitation. Cirkulæret blev rundsendt i 1967. Mange års bitter strid gik forud, og bitterheden mellem de stridende parter blev naturligvis ikke fjernet, selv om kompetencecirkulæret bragte mere ro i feltet.

"... pædagogiske indfaldsvinkler skulle have mere plads. Det opfattede nogle af de gamle overlæger som tidlig indblanding i deres virksomhed..."

Bank-Mikkelsens forholde sig til sin egen "repræsenterende tilstand"

"Når aktøren befinder sig i "den repræsenterende tilstand", og er adskilt både fra det mål-bevidste oprindelsessted og handlingens sluteffekter via en kæde af mellem-mænd, oplever han sjældent valgets øjeblik og ser heller ikke sine handlingers konsekvenser", skriver Zygmunt Bauman⁶⁾. Det særlige ved Bank-Mikkelsen var måske, at han dels var en del af "det målbevidste oprindelsessted", dels ikke ville lade sig nøje med "den repræsenterende tilstand". Han var i hele sin virkeperiode optaget af,

"Helge Larsen sagde, at det ikke under nogen form kunne tolereres, "at man bagbinder og binder 2 drenge i et depot. Det samme gælder serveringen af gammel havregrød – og serveringen af havregrød på w.c.!"

hvordan hverdagen så ud på åndssvageforsorgens institutioner og af at formidle til politikere og offentlighed, hvordan åndssvage blev behandlet institutionelt. Han prøvede at følge konkrete sager op på institutionerne, og han og bestyrelsen slog hårdt ned på de tilfælde af brutal og nedværdigende behandling af åndssvage, som blev indberettet.

En sag som optog bestyrelsen i længere tid handlede om nedværdigende behandling. Børn på en afdeling var blevet tvangsmadet med kold havregrød, bundet og anbragt i et depot. Carl Clemmesen udtalte i bestyrelsen, at han syntes, at denne sag var værre end de sager, som handlede om, at personalet havde forløbet sig i hidsighed. Her var der indført en forkert forretningsgang på en afdeling. Helge Larsen sagde, at det ikke under nogen form kunne tolereres, "at man bagbinder og binder 2 drenge i et depot. Det samme gælder serveringen af gammel havregrød – og serveringen af havregrød på w.c.!" Bestyrelsen ønskede tjenesteforhør. Dette var det lokale tilsynsråd og den lokale centerledelse imod. De var bange for at blive hængt ud i pressen med uro til følge for de forældre, som havde barn på institutionen. Tilsynsråd og centerledelse ønskede sagen ordnet med uansøgt forflyttelse og påtale. Bestyrelsen besluttede alligevel at følge sagen op ved en forundersøgelse foretaget af en landsdommer. Landsdommeren konkluderede, at man skulle nøjes med "alvorlig påtale". Dette blev støttet af det lokale tilsynsråd. Bank-Mikkelsen og bestyrelsen vurderede i december 1962, at det var umuligt at komme videre med sagen, hvad de af principielle grunde beklagede. Gottschalck-Hansen sagde bl.a.: "Vi har sagt, at vi ikke vil finde os i revselse af patienterne. Måske kan der være en vis sondring mellem de bedre patienter, der senere skal ud i livet, hvor der jo også af og til falder lussinger, og de dårligere patienter, men revselse af de dårligste patienter anser jeg i al fald for at være en direkte forbrydelse". De tre involverede plejersker fik alvorlig advarsel og forflyttelse, plejemoderen gik fri, men blev tvangsindlagt til kursus. Afdelingen blev opdelt i to mindre. Sagen havde klarlagt

en kompetencestrid mellem særforsorgsdirektør Leuning og bestyrelsen. Særforsorgsdirektør Leuning ønskede så lidt blæst om sagen som muligt og var derfor enig med det lokale tilsynsråd og den lokale centerledelse. *"Det har vist aldrig været Vorherres mening, at åndssvageforsorgen skulle drives af særforsorgsdirektøren ved underhåndsbreve, hvori man oven i købet argumenterer med ministersamtykke"* sagde Carl Clemmesen, som var irriteret over, at andre blandede sig i denne principielle sag. Også tilsynsrådets stilling blev diskuteret. Bestyrelsen fremhævede ved denne og flere andre lejligheder, at den ikke ønskede tilsynsrådene som "en stat i staten", men alligevel så bestyrelsen gerne, at tilsynsrådet tog sin opgave alvorligt. *"....kan vi ikke gøre andet, må vi dog sørge for, at patienterne ikke bliver tævet"*, var Bank-Mikkelsens noget bitre kommentar til sagens forløb. Denne bemærkning kan ses i relation til de økonomiske nedskæringer og det byggestop, som havde forsinket udviklingen af "den nye åndssvageforsorg", men den kan også tolkes som en usikkerhed om, hvorvidt den nye ånd reelt havde vundet fodfæste i praksis, hvad en række klagesager ikke tydede på. Alligevel bestod "det nye" måske netop i, at disse sager blev indberettet og indklaget for *bestyrelsen* af S.Å. Overlægen var ikke længere den øverste instans. Bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg kunne nu blande sig i lokale sager. Det kunne som i dette tilfælde handle om sager, som den lokale ledelse nok beklagede, men som den også ønskede diskret behandlet af angst for de pårørendes reaktion, eventuel presseomtale og offentlig kritik. Bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg ønskede ikke diskretion om disse sager. Den ønskede tvært imod, at bestyrelsens holdning til revselsesspørgsmålet blev kendt – ikke mindst blandt det ansatte personale.

At problemet med nedværdigende behandling ikke så let blev et overstået stadie fremgår af talrige beretninger på bestyrelsesmøderne. På et møde i bestyrelsen juni 1968 sagde Edel Saunte træt om forholdene på Ebberødgård: *"Der er en form for sløvhedstilstand her på stedet. Set børn bundet ved vasken, set kvinder bundet fast i sengen på grund af graviditet.... Vi har hørt af Lenstrup (overlæge Jørgen Lenstrup, Børnehospitalet i Vangede, B.K.), at man ikke fikserer børn; det gør man her"*.

Ud over problemet med vold og brutalitet fyldte de små ting i menneskers hverdag meget i Bank-Mikkelsens korrespondance. Han spurgte eksempelvis, hvorfor de indlagte på åndssvageanstalten Andersvænge ikke måtte sole sig på plænerne som andre mennesker. Han spurgte til en ung pige, som på Ebberødgaard var blevet anbragt på lukket afdeling, og ville vide, hvad hendes behandling bestod i, og hvor længe, hun skulle være der. Han insisterede på, at alle skulle have lomme penge – og at også de, der ikke havde forstand på pengenes værdi, måtte bestemme, hvad pengene skulle bruges til. Han arbejdede for at invalidepension også skulle kunne tildeles åndssvage. I hele dette forløb arbejdede han tæt sammen med forældreforeningen og med progressive kræfter i tiden, som så de åndssvages sag som en retfærdighedssag. Tiden var med hans projekt, men han gav det i høj grad mæle og krop.

Det almindelige

Den "udviskning af ansigtets træk" som Bauman taler om som den anden komplementære mekanisme⁹⁾ var i høj grad en realitet for åndssvage op gennem første halvdel af 1900-tallet. I takt med at de videnskabelige og samfundsmæssige teorier om race- eller arvehygiejne vandt indpas, blev åndssvage anskuet som en fare for den samfundsmæssige udvikling, som man måtte gardere sig imod. I kraft af forskellige lovgivninger, som tjente til at indfange, isolere og uskadeliggøre åndssvage, blev de netop anbragt som *"objekter i en position, hvorfra de ikke kan rette moralske krav mod aktøren"*, som Bauman udtrykker det. De blev med Baumans ord uddrevet *"af den gruppe, aktøren potentielt kan møde som "ansigter"*⁹⁾. Gjort til

ikke-ansigter blev det almene ved deres eksistens undsaet. De blev mindreværdige undtagelsesmennesker, fratænkt som ubrugelige i samfundsmæssig henseende.

På denne baggrund er de tre projekter, som Bank-Mikkelsen og bestyrelsen lagde til grund for deres arbejde i dansk åndssvageforsorg i 1950erne og -60erne banebrydende. De tre projekter er ligeværdighedsprojektet, rettighedsprojektet og normaliseringsprojektet. Ligeværdigheden, rettigheden og normaliseringen var kodeord i den diskurs, som Bank-Mikkelsen og hans samarbejdspartnere – herunder fra begyndelsen forældreforeningen – rejste i 1950erne og -60erne. Der var ikke tale om en ny videnskabelig diskurs, men derimod – som omtalt – om en folkelig diskurs, som tog sit udgangspunkt i den offentlige kritik af åndssvageforsorgen, der rejste sig i 1940erne. Denne folkelige diskurs tog sit udgangspunkt i noget mere basalt end en given tids videnskabelige sandheder – nemlig i et human grundsyn. Det var en diskurs, som insisterede på, at rettighed og ligeværd gjaldt for alle, og at disse begreber kunne håndteres politisk på en måde, som gav rum for en normaliseret tilværelse for de tidligere udstødte og såkaldt samfundsfarlige udviklingshæmmede. Det var et opgør med den traditionelle professionelle skelnen mellem værdige og uværdige, brugelige og ubrugelige, underviselige og u-underviselige individer i det danske samfund og et forsøg på at få udviklingshæmmede indtænkt som en reel del af den danske samfundspopulation med de rettigheder og pligter, som dette indebærer. Det var også et opgør med den lægeligt dominerede biologisk deterministiske opfattelse af udviklingshæmning, som havde præget åndssvageanstalterne og det officielle Danmark i eugenikkens periode i 1920erne og -30erne. I et biologisk deterministisk syn ligger, at det på forhånd er muligt at udtale sig om, hvordan den udviklingshæmmede ER og hvilke muligheder, han eller hun derfor HAR. Udviklingshæmning blev ud fra dette syn ikke opfattet som noget,

der havde med de sociale relationer og miljøet at gøre, men alene som en sygdom eller lidelse, den enkelte havde i sig og som ville udfolde sig på bestemte måder uanset hvilken behandling, den pågældende fik.

I praksis betød en mere human, social og miljøbetinget opfattelse af opgaven, at bestyrelsen for Statens Åndssvageforsorg måtte fokusere på, hvor der på både samfundsplan og institutionsplan foregik brutal, uværdig og respektløs behandling af udviklingshæmmede. Den måtte kæmpe for, at udviklingshæmmede fik del i det danske samfund gennem en eksternalisering af forsorgen i form af eksterne børnehaver, skoler, værksteder, pensionater m.v., og den måtte kæmpe for de udviklingshæmmedes basale borgerlige rettigheder, som skulle svare til de, som resten af befolkningen fik.

Reduktionisme – at "nedbryde handlingsobjektet som person"

Den tredje mekanisme Bauman omtaler "nedbryder handlingsobjektet som person. Objektet opløses i egenskaber. Det moralske subjekt reduceres til en samling

Normaliseringstanken slår igennem – bryllup på Lillemosegård 1967

dele eller egenskaber, som ikke på meningsfuld måde kan tilskrives moralsk subjektstatus"¹⁰). Dette er blandt meget andet al diagnostiks bagside, hvor diagnostikken indbefatter adfærdsbeskrivelser. Og adfærdsbeskrivelser er der nok af, når man gennemgår arkivmaterialet. "Ved siden af den dårlige intellektuelle udrustning vil der altid være en påvirkning af karakteren i retning af (det) barnlige og uselvstændige. Men ofte er der tillige grovere karakterafvigelser, der sammenfattende kan siges at bestå i egenskaber som overfladiskhed, indskrænket følelsesliv og nedsat evne til at modsætte sig inde- og udefra kommende impulser F.eks. impulser af kriminel, aggressiv eller sexuel karakter", skrev reservelæge Steen Borberg i en kronik i 1967, der handlede om, hvorvidt åndssvage måtte få børn eller ej. Kritikken var rettet mod Bank-Mikkelsen, som i en radioudsendelse havde fastholdt, at spørgsmålet om hvorvidt åndssvage måtte få børn eller ej ikke kunne afgøres ud fra en mere eller mindre tilfældigt sat diagnose, men måtte bero på en vurdering af det enkelte menneskes hele livssituation.

Den professionelle viden om, hvad der er bedst for åndssvage

Bank-Mikkelsen og hans bestyrelse kæmpede på den ene side mod brutal og nedværdigende behandling af åndssvage på institutionerne, på den anden side mod den paternalisme, som markerede sig som professionel bedrevidenhed. "De åndssvages hårdeste skæbne – som gruppe – er nok, at man har villet beskytte dem. Den protektionisme, som prægede holdningen til de åndssvage fra 1860'erne, og som stadig præger den offentlige mening – og desværre også mange af de professionelle – har ikke blot hindret den enkelte åndssvage i at udvikle sig, men har ligefrem produceret såkaldte åndssvage", skrev Bank-Mikkelsen i 1971. Det var den tvungne passivitet, den manglende medbestemmelse og de manglende tilbud, han i denne forbindelse var ude efter. Et eksempel på dette var overlæge Schwalbe-Hansens reaktion, da Bank-Mikkelsen og bestyrelsen opfordrede ham til at give arbejdsføre åndssvage fra Ebberødgård mulighed for at arbejde på et nyopført beskyttet værksted i Farum. Overlægen mente, at det ikke kunne lade sig gøre, fordi de mænd som skulle placeres på et sådant værksted skulle være mænd, som senere kunne udskrives, og dem havde han desværre ingen af på Ebberødgård. Selvom bestyrelsen sendte kontorchef I.C. Petersen fra hovedkontoret på ugentlige besøg igennem en længere periode, var der ikke meget, som blev ændret på Ebberødgård. Forældrene klagede fortsat over, at der ikke foregik nogen beskæftigelse på de interne værksteder. "Det er så let at give normer for, hvorledes de andre skal behandles", skrev Bank-Mikkelsen i 1962 "han er jo bare åndssvag, hans behov er anderledes og mindre – hvor ved vi det fra?". Og Bank-Mikkelsen fortsatte med at skrive sit enkle budskab, som netop modsat de mekanismer, Bauman taler om, søgte at aktivere frem for at neutralisere moralen: "Vi er kommet så langt, at vi, når vi skal lægge standarden, måler på os selv, hvad vi ville finde rimeligt, hvis det var os, der skulle bo i den institution, leve for det beløb o.s.v. En sådan selvprøve er egentlig en selvfølgelig ting. Vi når forbavsende andre resultater, end man kom til, da man troede, at det var en anden slags mennesker, man havde med at gøre".

Der er tale om en grundholdning, som gennemsyrede bestyrelsens arbejde i "normaliseringens periode". Det nye – og enkle – var, at alle åndssvage skulle behandles ordentligt og med respekt, uanset tilstand – og at deres vilkår skulle afspejle det, som man kunne ønske for sig selv. "Slipper vi troen på menneskeværdet overfor menneskets uhjælpelighed, er der ingen grænser for, hvor vi havner. Hvis vi ikke føler solidariteten med vort mest ynkelige medmenneske, er vi på vej ind i et menneskesyn, som havner i Nazismens gaskamre", skrev Bank-Mikkelsen i 1959. I tråd hermed søgte han og bestyrelsen i hele perioden at fastholde politikerne på de een gang afgivne løfter om en (solidarisk) økonomisk ydelse til opretning af de åndssvages utilfredsstillende forhold. Noget der ikke umiddelbart lod sig

gøre. Det fik i 1963 Bank-Mikkelsen til at skrive følgende beske kommentar: *"Har De for resten lagt mærke til en ejendommelighed i dansk lovgivning og administration: Når man i folketinget vedtager, at man skal køre med begrænset hastighed f.eks. i sommerferien, ja, så bliver dette forsøgt overholdt, og man bekoster de skilte og det mandskab, der skal til. Når man vedtager at indføre program 2 eller sågar 3, ja, så gennemføres det ud fra den betragtning, at det er vedtaget, og så må det også virkeliggøres. Når man i 1933 i forsorgsloven pålægger socialministeren – senere ændret til "staten" – at sørge for, at de til enhver tid nødvendige institutioner bl.a. til åndssvageforsorg findes, ja, så er der faktisk ingen, som er forbavset over, at disse institutioner ikke nær findes endnu 30 år efter"*.

Det danske negerproblem og de hjælpsomme normtrænere

Men det var ikke alene politikere, Bank-Mikkelsen langede ud efter. Det var heller ikke alene de traditionelt tænkende professionelle. Også offentligheden stod for skud. Bank-Mikkelsen og bestyrelsen opdagede efterhånden, at een ting var at ændre folks talemåder i forhold til åndssvage, noget andet var at ændre holdning til dem, hvis de ligefrem blev ens naboer. Utallige naboklagesager opstod i forbindelse med forsorgens udlægning, lige fra damen i den nordlige forstad, som ikke kunne skrive, hvis hun skulle se på åndssvage i nabohaven og til de talrige, der syntes åndssvages udflytning var en god ting, hvis det ikke lige skete i deres kvarter. Bank-Mikkelsen omtalte ofte dette som det danske negerproblem.

Samme tema om, at åndssvage kunne ses som det danske negerproblem, og at protektionisme var produktivt agerende i forhold til at fastholde åndssvage i deres åndssvaghed, blev slået an i psykologen og forfatteren Gunnar Iversens bog: *"En gang aandssvag – altid aandssvag"*. Bogen blev udgivet grundlovsdag 1973 af Jante Akademiet på forlaget Paria og var – som både udgivelsesdato og forlagstitel antyder og som bagsideteksten angiver – *"en dokumentation af den danske velfærdsstats diskrimination af dens svageste stillede borgere, en hvidbog baseret på undersøgelser støttet af Åndssvageforsorgens forskningsudvalg"*¹¹⁾. I bogen analyserer Gunnar Iversen sig – gennem brug af en række socialvidenskabelige teorier – frem til, at åndssvage ikke var en klasse, men derimod en kaste i det danske samfund. Dele af bogen blev bragt i S.Å.-nyt. Der er tydelig overensstemmelse mellem Bank-Mikkelsens synspunkter og Gunnar Iversens på en række punkter, og Bank-Mikkelsen er hyppigt citeret i teksten. *"Som den sorte amerikaner lærte sig at være nigger, har den danske intelligenshandicappede måttet lære sig at være åndssvag. Og som borgerretsforkæmperne brød de sortes onde cirkel, har progressive embedsmænd i åndssvageforsorgen sammen med pressionsgruppen Evnesvages Vel i de sidste 15 år brudt med den fordummende isolation og overbeskyttelse af åndssvage og presset på for en normalisering af deres tilværelse"*, skrev Gunnar Iversen.

Hans bog er én lang dokumentation af, at dette projekt på en række punkter endnu ikke – i 1973 – var lykkedes. Han beskriver normaliseringsprojektet som et forsøg på at gå "statusvejen". Det giver ikke status at have været under åndssvageforsorg. Altså måtte hjælpen og omsorgen fremover ydes på en anden måde, end det hidtil havde været tilfældet i den overbeskyttende institutionstilværelse. Gunnar Iversen rejste i forhold til de åndssvages accept i samfundet spørgsmåle om, hvor meget de åndssvage skulle tvinges til at ligne samfundets øvrige individer for at få en form for status, som kunne gøre, at de blev accepteret eller tålt i de almindelige boligkvarterer. Hvor meget skulle de tvinges til i adfærd at ligne alle andre? Han svarede selv på spørgsmålet i bogens slutkapitel: *"Det kan aldrig være normaliseringspolitikens formål at fremme konformiteten, ensartetheden og ensrettetheden i det danske samfund. Måtte de hjælpsomme normtrænere udvise mådehold i denne klippen tæer og huggen hæle på samfundets afvigere!"* De

hjælpsomme normtrænere” var nu ikke lægestanden, men pædagogstanden. Nye magthavere vandrede ind på arenaen og udviklede træningsprogrammer til brug for de åndssvages tilpasning til dagliglivet. *”En gang åndssvag – altid åndssvag? skildrer normaliseringen af en outsider-gruppens dehumaniserende institutionsliv – og påpeger risikoen for at normaliseringen skal øge konformiteten, ensartetheden i det moderne samfund”*. Det, Gunnar Iversens normaliseringsbetyrning drejede sig om, var, hvor høj en pris de udviklingshæmmede skulle betale i adfærdsændring, for at gøre sig ”spiselige” for det danske samfund. Om normalisering ville blive forvekslet med normalitet?¹²⁾

Ikke mærkeligt, at Bank-Mikkelsen og bestyrelsen var med til at støtte bogen, som lå helt i tråd med deres egen holdning.

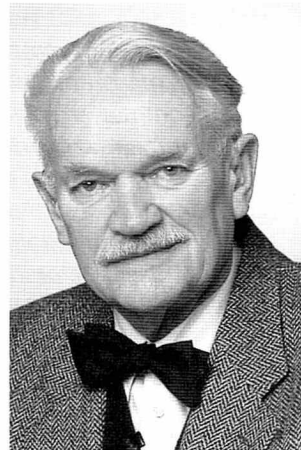
Er vi ved vejs ende?

”Meget kort sagt: der er to logiske måder at behandle mennesker på: man kan slå dem ihjel eller skille sig af med dem på anden måde – eller man kan være solidariske med dem og respektere dem som mennesker, i hvilken udgave de end er kommet til verden, eller i hvilken tilstand de end er havnet på grund af egen eller samfundets skyld. Jeg tror på den sidstnævnte måde at behandle folk på”, skrev Bank-Mikkelsen i 1971. Med genomprojektet er dette udsagn ikke blevet mindre aktuelt.

Alle historier – også de mere forskningsprægede og videnskabelige – tager deres afsæt i den nutid, som de er skrevet ind i. Det gør min historie om ”Normaliseringsens Periode” også. Jeg var nysgerrig efter at se, hvad der gemte sig i arkivet efter tidligere forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen. Hvad hans drivkraft og anliggende havde været, hvem han opfattede som henholdsvis venner og fjender af sit normaliseringsprojekt, og hvilke alliancepartnere han havde. Jo mere jeg læste mig ind i arkivet, jo mere fik jeg også en fornemmelse af, at den kamp som Bank-Mikkelsen, hans bestyrelse og alliancepartnere havde kæmpet, er en kamp, som er mere aktuell end nogensinde, og jeg spurgte mig selv, om vi har overset, at alle kampe for humanitet og retfærdighed må kæmpes igen og igen, hvis bastionen skal holdes.

Når jeg fremhæver, at denne kamp er mere aktuell end nogensinde, er det, fordi jeg er blevet i tvivl om, hvorvidt vi nu er så sikre på, at kampen er vundet og normaliseringen gennemført, at vi overser, at en række udviklingshæmmede fortsat har meget få tilbud i deres hverdag, selvom møblelementet er skiftet ud og soverummen mindre. Vi glemmer måske også at overveje, hvad der egentlig ligger i ordet *bruger*. Er brugeren blevet borger, eller ligger der i ordet bruger fortsat en forestilling om, at vi her står overfor et menneske, som kun kan modtage, men ikke give, som kun kan forbruge, men som vi ikke kan tænke alment om. Den evigt afhængige – og gerne taknemmelige bruger – som må leve sit liv, som vi bestemmer, det er bedst for ham eller hende? Lever protektionismen ikke fortsat i bedste velgående – en protektionisme som nu går så vidt, at livet fratages de ufødte i forebyggelsens navn. Er vi med kortlægningen af menneskets gener og omvekslingen af begrebet udviklingshæmning til en række specifikke diagnoser blevet mindre biologisk deterministiske end før, eller har det blot antaget andre former og andre professionelle klædedragter?

Den kamp forældreforeningen og Bank-Mikkelsen, bestyrelse, embedsmænd og professionelle udkæmpede i 1950erne og -60erne viser, at en folkelig kamp mod uretfærdighed og mod udstødelse af svage og sårbare grupper faktisk kan lykkes. Men jeg synes også udviklingen har vist, at kampen ikke må stoppe. Afhængighed, passivitet og den brutalitet der ligger i at være uset, overset og ildset er stadig aktuell virkelighed i en række menneskers liv. Danmark har stadig sit negerproblem.

Forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen

Overlæge Clemmesen

Overlæge Schwalbe-Hansen

Ingen taler grimt om dem, vi i dag kalder udviklingshæmmede. Det betyder ikke nødvendigvis, at de er mere ønskede eller accepterede end før. Men i dag har vi har andre "negre" end udviklingshæmmede i det danske samfund, som vi undsiger og opfatter som farlige. Muslimer for eksempel. Vi taler i dag om muslimer på samme måde, som vi i 1920'erne og -30'erne talte om åndssvage. Vi taler om dem og behandler dem nøjagtigt ud fra de mekanismer, som Bauman beskriver: Beslutninger om deres liv og status tages fjernt fra de mennesker, det angår. De omtales som en gruppe, der er så anderledes, at de ikke ejer nogle menneskelige og almene træk, vi kan

identificere os med, og deres liv specificeres alene ud fra religiøse og herkomstmæssige kriterier. De er for store dele af den danske befolkning "uddrevet af den gruppe, man kan møde som ansigter". Der er i dag ingen *embedsmænd*, der – som Bank-Mikkelsen gjorde det i forhold til udviklingshæmmede – tør træde op for muslimske nydanskere og tale politikere og offentlighed midt imod i moralens navn.

Bank-Mikkelsens og bestyrelsens projekt lykkedes ikke fuldt ud, selv om mange vigtige ting blev ændret i forhold til udviklingshæmmedes hverdag. Det flotte var, at de insisterede på, at det ikke alene kunne lykkes at skaffe udviklingshæmmede normaliserede vilkår, men også at ændre den offentlige mening om dem i retning af ligeværd og almene rettigheder. Bank-Mikkelsens og andres kamp fra 1950'erne og -60'erne kan ses som et lærestykke, som et forsøg på at udleve en utopi. Har vi også i dag en utopi, som kan lede os, så vi tør indlede og fastholde en kamp mod deklasserende og respektløs behandling af sårbare grupper? Rettighed, ligeværdighed og normalisering må omfatte alle. Kampen kan ikke stoppes, men må fortsætte i humanitetens navn. Det gælder fortsat om noget så enkelt og så svært som at behandle alle ordentligt uden skelen til stand, køn, herkomst, religion, begavelse, "skyld" eller offentlig anseelse.

Noter:

1. Zygmunt Bauman: Social manipulation med moralen. Moralisering af aktørerne, adiaforisering af handlingen. I: Zygmunt Bauman: Modernitet og Holocaust. Reitzels Forlag, København 1994:256-273. Forelæsningen blev holdt den 24. maj 1990
2. Ibid: 264-267
3. Det følgende bygger hovedsageligt på min bog "Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970 med særligt fokus på forsorgschef N.E. Bank-Mikkelsen og udviklingen af Statens Åndssvageforsorg 1959-1970. Forlaget SocPol, Holte 2001
4. Aftrykt i "Kellers Minde" nr. 2: 6-8
5. Læs om dette i bladet "Kellers Minde" årgang 1952-1954
6. Bauman 1994: 266
7. Dette afsnit indgår i kap. 7 i min bog om "Normaliseringens Periode"
8. Bauman 1994: 266
9. Ibid
10. Ibid
11. Gunnar Iversen: En gang åndssvag – altid åndssvag. Jante Akademiet, Forlaget Paria, Hurup 1973
12. Dette afsnit om Gunnar Iversens bog stammer fra min bog "Normaliseringens periode. Forlaget SocPol, Holte 2001: 233 f.

Samtlige fotos er fra bogen "Normaliseringens periode".